

Семен Гончаренко, академік АПН України.

Юрій Мальований, член-кореспондент АПН України

ОСВІТНІЙ СТАНДАРТ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

До нової редакції Закону України «Про освіту» внесено статтю про державні стандарти освіти, які мають встановити вимоги до змісту й обсягу освітньої підготовки громадян і стати основою оцінки її досягнення. На законодавчому рівні це зроблено вперше, хоч не слід вважати, що стандартизації у нашій освіті в розумінні унормування освітніх феноменів досі не було. Адже навчальні плани, програми, підручники, збірники задач і вправ та інше - все це можна розглядати як елементи стандартизації змісту освіти, її якості, навчального навантаження школярів тощо. Інша справа - наскільки чітко, однозначно і повно подано такі норми у названих документах і наскільки обґрунтовані вони є.

Саме недостатні чіткість та однозначність характеристики навчального змісту, репрезентованого у шкільних програмах, відсутність конкретних обмежень стосовно його обсягу і глибини розгляду приводять до нічим не виправданого перенасичення цього змісту відомостями, які часто не мають першорядного освітнього чи загальнорозвивального значення, і не можуть забезпечити оптимальну його реалізацію у підручниках і в процесі навчання. Все це, як правило, обумовлює суттєве перевантаження школярів.

Взагалі, проблема надмірних навчальних навантажень набула в сучасній школі катастрофічних масштабів. Під гаслами «виховання національної еліти», диференціації навчання, демократизації, гуманізації школи відбувається ніким не контролюване збільшення понад усякі розумні межі пропонованого для засвоєння учнями обсягу навчального матеріалу, який давно перевершив обсяги колишніх єдиних освітніх програм. У результаті реальне навчальне навантаження старшокласників у багатьох школах досягає 10-12 годин на добу. Не в кращому становищі опинилися учні основної школи, особливо 8-9 класів, де сьомі і восьмі уроки у шкільному розкладі давно стали звичними. Передусім, невизначеність, а точніше відсутність діагностичних характеристик рівнів загальноосвітньої підготовки, які мають забезпечувати відповідні ступені шкільної освіти, некоректне розуміння встановленого попередньою редакцією Закону про освіту статусу основної школи як базової для подальшого продовження освіти, набуття кваліфікованої робітничої професії, а також обов'язковості навчання в школі до 15 років спричинило намагання втиснути у її межі якомога більше навчального змісту без урахування реальних можливостей його повноцінного засвоєння учнями. Все це приводить до непомірних психічних і фізичних перевантажень школярів, суттєвих порушень у їхньому

здоров'ї, які нарастають від класу до класу. Так, дані спостережень фізіологів і гігієністів свідчать, що психоневрологічні відхилення функціонального характеру зростають з 9 відсотків у четвертому класі до 52 відсотків у дев'ятому. Нинішнє навантаження можуть витримати абсолютно здорові, фізично міцні діти, а таких у школах один з десяти.

Ігнорування обумовлених об'єктивними психофізіологічними факторами навчальних можливостей школярів приводить у багатьох випадках до розбалансованості між педагогічними вимогами і здатністю вихованців їх виконати. Це, в свою чергу, породжує психологічний дискомфорт усіх учасників навчального процесу, стійкий підвищений рівень тривожності в учнів. Нещодавно в ряді міст проведено соціологічне дослідження з метою з'ясувати настрій, з яким жителі йдуть на роботу. Внаслідок опитування чітко окреслилися дві соціальні групи людей, загальний стан яких за деякими параметрами можна характеризувати як передінфарктний. Одну з них склали... старшокласники, а другу - вчителі.

Показово, що непомірна психофізіологічна ціна, якою доводиться розплачуватися за навчання в сучасній школі, неспівставна з його результатами. За даними В.Беспалька, понад 85 відсотків навчального матеріалу школярі засвоюють на рівні, який характеризує його відтворення і застосування лише за наявності допомоги ззовні - підказки.

Не можна не помічати ряд деструктивних тенденцій, обумовлених відсутністю однозначних державних вимог щодо змісту загальної середньої освіти і обов'язкового рівня його засвоєння, які все виразніше проступають у шкільній практиці і можуть мати глибоко негативні наслідки для розвитку сучасної школи. Це і нічим не виправдане довільне зменшення урядом освітніх закладів навчального часу на вивчення традиційних шкільних предметів, введення натомість предметів і курсів, загальноосвітня цінність яких досить сумнівна; використання навчальних програм і посібників, які не відповідають елементарним педагогічним вимогам; рання профілізація навчання і некваліфікована її реалізація, що веде до занепаду загальноосвітнього, загальнокультурного розвитку особистості; необґрунтоване стягування платні за надання загальноосвітніх послуг та інше.

Уникнути названих та інших негараздів покликаний загальноосвітній стандарт, що має однозначно визначити державні норми освіченості. Такі норми мають включати характеристику того навчального змісту та рівня його засвоєння, досягнення якого дає право на одержання

документа про загальну середню освіту. Що має скласти той обов'язковий для всіх учнів загальноосвітній мінімум, який відповідатиме вимогам сьогодення, забезпечить достатньо високий загальноосвітній рівень громадян України і входження її в європейський освітній простір, буде посилюючим для опанування кожним учнем, складе основу для повноцінного розвитку молоді особистості та її успішної адаптації в подальшому житті? У яких навчальних предметах і курсах цей зміст може бути доцільно реалізований? Як, нарешті, забезпечити надійне і об'єктивне визначення рівня досягнення встановлених норм освіченості кожним випускником школи? На ці та інші питання належить відповісти у процесі створення загальноосвітнього стандарту.

Які основні функції освітнього стандарту? Передусім, він упорядковує навчальне навантаження школярів, перетворює його з фактора, що негативно позначається на їхньому фізичному і психічному розвитку, на позитивний фактор такого розвитку. Це досягається чітким визначенням вимог до загальноосвітньої підготовки (навчальний зміст і рівень його засвоєння), обов'язкових для всіх учнів, здійсненим з урахуванням реальних навчальних можливостей дітей різних вікових періодів, що обумовлені об'єктивними психологічними, фізіологічними та іншими чинниками. Реалізація цієї функції стандарту передбачає, передусім, чітке й однозначне формулювання мети загальної середньої освіти, мети вивчення кожного навчального предмета і відображення їх у новій навчальній літературі. Це питання далеко не просте. Поки система освіти пропонуватиме учням незапитувані ніким знання, школа залишатиметься у двозначній ситуації: гігантське напруження сил педагога при мінімумі коефіцієнта корисної дії і загубленому здоров'ї дітей.

Визначення зазначених загальнообов'язкових вимог не означає уніфікації освіти, а, навпаки, створює необхідну базу для диференціації навчання, упорядковуючи її, даючи можливість забезпечувати оптимальні умови для розвитку кожного школяра, задоволення його індивідуальних інтересів. Складається реальна основа для реалізації ідеї гуманізації навчання, коли учень може обирати зміст освіти і рівні його засвоєння понад обов'язковий мінімум відповідно до своїх уподобань і можливостей. Для цього, звичайно, стандарт має передбачити достатню кількість навчального часу в межах гранично допустимого навчального тижневого навантаження учнів кожного класу, яке він теж встановлює.

Визначаючи обов'язковий рівень освіченості, загальноосвітній стандарт, з одного боку, задає освітні вимоги держави до її громадян, а з іншого - окреслює її зобов'язання перед громадянами щодо надання їм безплатних освітніх послуг для досягнення такого рівня. Ця функція стандарту має, зокрема, унормувати фінансові стосунки у сфері освітніх послуг, даючи змогу встановити, за які з них додаткова оплата правомірна, а за які - ні.

Чітке визначення змісту загальної середньої освіти і рівня його засвоєння дозволить об'єктивізувати контроль і оцінювання результатів навчання на основі використання системи вимірників, що теж може увійти складовою частиною до загальноосвітнього стандарту. Крім

іншого, така об'єктивізація має покінчити із ситуацією, коли на випускних екзаменах школі, а ще більше на вступних екзаменах до вузів контролюється позапрограмний матеріал. Взагалі, освітній стандарт повинен сприяти певній нормалізації взаємин між школою і вузом, як двома рівноправними партнерами, наділеними однаковим ступенем довіри з боку держави і суспільства, позбавити школу страху перед вузом. Це, в свою чергу, має скоригувати вимоги школи і вузу до загальноосвітньої підготовки випускників-абітурієнтів, зробити їх чіткими і відкритими. У багатьох країнах світу вузи обирають собі студентське поповнення серед випускників школи за результатами загальнодержавного стандартизованого контролю їхньої освітньої підготовки. І не існує там могутньої армії репетиторів, яка годується за рахунок неузгодженості шкільних навчальних програм і програм вступних екзаменів до вузів.

Нарешті, введення загальноосвітнього стандарту слід розглядати як дійовий чинник поліпшення якості загальноосвітньої підготовки школярів. Нечітко визначені, розмиті уявлення щодо змісту загальної середньої освіти і вимог до його засвоєння, довільна їх інтерпретація укладачами програм і авторами підручників приводили і приводять до непосильності цих вимог для значної частини учнів. Це є причиною досить низького рівня знань у багатьох, хто одержує атестат про загальну середню освіту. Запровадження чітко фіксованих, науково обґрунтованих норм освіченості дасть змогу ставити питання про гарантоване досягнення їх усіма випускниками школи.

Здебільшого загальноосвітній стандарт пов'язують із визначенням мінімальних обов'язкових вимог до окремих аспектів освіти або до освіти в цілому. Це не зовсім точно і повне його розуміння. Дійсно, характеристика навчального змісту, обов'язкового для засвоєння всіма учнями, з чітким визначенням рівня такого засвоєння, що є достатнім для формування повноцінної сучасної особистості з одного боку і посилюючим для учнів з іншого у структурі стандарту має бути представлена. Про мінімізацію тут можна і треба вести мову як про доцільний критерій строгого відбору елементів цього змісту, що забезпечить його фундаментальність і позбавить зміст засміченості безмежною кількістю фактологічного, дріб'язкового матеріалу, що з надлишком спостерігаємо нині. Але стандарт має забезпечити і можливість для реалізації кожним учнем своєї освітньої «траєкторії», передбачивши для цього відповідні умови. Крім цього, він повинен містити систему вимірників, які дають змогу однозначно виявити ступінь досягнення кожним учнем визначених освітніх норм.

Враховуючи досвід опрацювання загальноосвітнього стандарту в ряді країн, можна виділити такі його основні складові:

- 1) базовий навчальний план, що окреслює в інтегрованому вигляді контури змісту загальної середньої освіти через перелік освітніх галузей, що вивчатимуться в школі, визначає питому вагу кожної галузі в загальному обсязі шкільної освіти і тривалість їх вивчення; встановлює тижневе навантаження учнів кожного класу та співвідношення в ньому навчального часу, що відводиться на реалізацію державного, шкільного і регіонального компонентів змісту освіти;

2) стандарти загальноосвітніх галузей (змістове наповнення галузі, обов'язкове для засвоєння всіма учнями, і вимоги до такого засвоєння), що можуть розроблятися стосовно галузі в цілому, або навчальних предметів і курсів, у яких реалізується зміст відповідної галузі;

3) система вимірників досягнення визначених освітніх норм.

Взагалі ж, структура загальноосвітнього стандарту, форми і способи його подання у нормативних документах мають бути остаточно встановлені у процесі його опрацювання.

Нижче подано проект Базового навчального плану загальноосвітньої школи, схвалений саме як проект на травневому засіданні колегії Міністерства освіти України. Це означає, що в процесі роботи над освітнім стандартом до нього можуть вноситися зміни. Крім того, особливість цього документа в тому, що він не є документом прямої дії і не призначений для негайного впровадження в шкільну практику. Таке впровадження має бути ретельно підготовлене опрацюванням змісту освіти, відповідних навчальних і

методичних посібників, створенням надійного вимірювального інструментарію, старанною підготовкою до цього шкіл і вчителів.

Проект плану зовсім не передбачає, що із школи обов'язково зникнуть звичні предмети, а натомість будуть запроваджені виключно інтегровані курси, однойменні з освітніми галузями. Наголосимо, що подання в плані змісту шкільної освіти через освітні галузі зроблено лише з метою його цілісного сприймання і визначення його оптимального обсягу. Далі ж цей відібраний зміст буде реалізовано у конкретних навчальних предметах. Допускаємо, що можливе існування кількох варіантів такої реалізації, у тому числі і через інтегровані курси на певних етапах шкільного навчання, особливо в умовах його диференціації. Робота над створенням таких варіантів ще попереду.

Адресатом проекту плану є органи управління освіти, методици, творці нових навчальних програм, дидактичних і методичних матеріалів, а також широка педагогічна громадськість. Він має стати основою для широкої дискусії з питань змісту освіти в сучасній українській школі.

Базовий навчальний план середньої загальноосвітньої школи (проект)

Пояснювальна записка

Базовий навчальний план школи є першим із пакета документів, що визначають державний стандарт загальної середньої освіти. У ньому зміст шкільної освіти подано узагальнено через освітні галузі, що дає змогу дістати узагальнене уявлення про цей зміст як ціле, оцінити його за критерієм необхідності й достатності. План є базою для опрацювання обов'язкового для засвоєння всіма випускниками середньої школи змістового наповнення кожної галузі та наступної його реалізації в конкретних навчальних предметах і курсах. Крім переліку освітніх галузей, план визначає вікові межі їх вивчення, встановлює тижневе навчальне навантаження за роками навчання (як максимально обов'язкове для кожного учня, так і сумарну кількість навчальних годин, що фінансуються державою). На основі базового плану складаються регіональні навчальні плани, а також робочі навчальні плани кожної школи.

Базовий навчальний план складено з урахуванням того, що загальна середня освіта є обов'язковою, а середня школа - загальноосвітньою. Тобто, засвоєння змісту загальної середньої освіти як завершеної цілісності розраховано на весь період шкільного навчання з I по XI клас. Кожний ступінь школи виконує у цьому процесі свої педагогічні завдання; лише за умови повної їхньої реалізації на всіх ступенях забезпечується одержання повної загальної середньої освіти.

План враховує і відображає тенденції гуманітаризації освіти: він передбачає збалансованіше співвідношення між природничо-математичною та гуманітарною складовими змісту загальної середньої освіти на користь останньої.

Істотним критерієм, що обумовлює зміст і структуру плану, є вимоги щодо нормалізації навчального навантаження школярів різного віку. Планом передбачено навчальне навантаження учнів початкової школи в обсязі, що не переви-

щує 22 години, V-VII класів - 30 годин, VIII-IX класі - 32 годин, X-XI - 33 години на тиждень.

Розподіл годин за роками навчання, що відводяться на вивчення кожної освітньої галузі, є орієнтовним. У процесі формування змістового наповнення галузі на рівні освітніх стандартів він, природно, може зазнавати змін. Зараз важливо встановити оптимальне співвідношення навчального часу, відведеного на вивчення різних галузей упродовж всього періоду шкільного навчання, терміни початку і завершення їх вивчення.

Базовий навчальний план складається з двох частин: інваріантної і варіативної. Інваріантна частина плану визначає обов'язкові для вивчення в усіх загальноосвітніх навчальних закладах України освітні галузі і встановлює мінімальну кількість відведених для цього навчальних годин. Ця частина задає державний компонент змісту освіти (базовий зміст), який формується на загальнодержавному рівні і має забезпечити досягнення обов'язкового освітнього рівня кожним випускником школи.

Варіативна частина базового навчального плану відповідає передусім цілям забезпечення індивідуального розвитку школярів, врахування і відображення у змісті освіти регіональних етнокультурних і соціокультурних особливостей, національних традицій тощо. Вона репрезентує регіональний і шкільний компонент змісту загальної середньої освіти і передбачає години для вивчення предметів і курсів, які поглиблюють і розширюють базовий зміст освітніх галузей і обираються учнями відповідно до їхніх нахилів і здібностей, а також для факультативних занять, тематика яких може бути і не пов'язаною із змістом зазначених у плані освітніх галузей. Певну кількість навчального часу у кожному класі відведено на індивідуальні та групові заняття з різними категоріями учнів; у разі потреби школа може використовувати їх як додат-

кові години для забезпечення засвоєння змісту освітніх галузей на рівні загальнообов'язкових вимог.

Базовий план визначає кількість навчальних годин, що фінансуються державою у кожному класі (сума годин інваріантної і варіативної частин), а також рекомендоване з урахуванням даних досліджень психологів, фізіологів і гігієністів тижневе навчальне навантаження учнів.

Орієнтиром при визначенні змісту інваріантної частини навчального плану має бути мета загальної середньої освіти: формування функціонально грамотної особистості, прилученої до національних і загальнолюдських цінностей; формування духовності молоді. Тому важливий не випадковий набір значної кількості знань заради самих знань, а вміння користуватися ними, адекватно діяти у відповідних життєвих ситуаціях, світоглядна спрямованість особистості. З цієї точки зору школа вимагає чіткої відповіді на запитання: заради чого вивчається той чи інший навчальний предмет? Якщо залишатися на традиційній, суто просвітницькій точці зору, то логіка вивчення змісту освіти проста: давати знань якомога більше. За цих умов навчальний план поповнюється новими й новими предметами, а підручники містять безліч різноманітних фактів, сюжетів, дат, імен, формул, алгоритмів, які лише переобтяжують пам'ять школяра і не формують цілісного, інтегрованого, взаємопов'язаного знання про світ, людину, природу, яке складає матерію духовної культури. Серйозної уваги вимагає принцип важливості і достатності відбору фактів, подій, законів тощо для включення їх до змісту певної освітньої галузі чи навчального предмета, відповідне структурування навчального матеріалу.

Коротко охарактеризуємо виділені в базовому плані освітні галузі.

Освітня галузь «Словесність» передбачає вивчення мов (української як державної, рідної, іноземної), літератури. При цьому державна мова може співпадати або не співпадати з рідною чи з мовою навчання. Тому будуть різними і вимоги до володіння нею. Однак за всіх умов має бути задано і забезпечено загальнообов'язковий для всіх випускників рівень володіння українською мовою як державною. Зважаючи на це, базовим планом передбачається мінімальна кількість годин, що відводяться на вивчення української мови в усіх типах середніх навчальних закладів України, завдяки якій забезпечується саме такий рівень володіння державною мовою (рядок «Українська мова як державна»). Вимоги до володіння українською мовою як рідною будуть вищими від попередніх. У цьому випадку час на її вивчення збільшується за рахунок годин освітньої галузі «Словесність». Залежно від кількості мов, що вивчаються у школі, у разі потреби використовуються додаткові години з варіативної частини навчального плану.

Освітня галузь «Художня культура» передбачає прилучення школярів до мистецтва (музичного, образотворчого, театрального тощо), у тому числі і шляхом включення учнів у відповідні види художньої діяльності, ознайомлення з основними складовими української і світової художньої культури в їхньому історичному розвитку, з основами естетичних знань.

Освітня галузь «Суспільствознавство» включає систему знань із всесвітньої і вітчизняної історії, а також відомості з філософії і культурології, соціології, етнології, правознавства та інших суспільних наук.

Освітня галузь «Математика» включає знан-

ня і способи діяльності з арифметики, алгебри, початків аналізу, геометрії, математичної статистики, теорії ймовірності та інших галузей математики.

До змісту сучасної шкільної освіти мають входити також знання з **інформатики**. Вони можуть бути відображені у відповідних предметах і курсах освітньої галузі «Математика» або синтезовані в окремому навчальному курсі. Місце і тривалість їх вивчення в школі визначиться відповідним загальноосвітнім стандартом із цієї галузі знань. Необхідні для цього навчальні години можуть бути взяті з варіативної частини базового плану.

Освітня галузь «Природознавство» включає фізичні, хімічні, біологічні, географічні та інші факти, поняття, теорії, закономірності, необхідні для формування у школярів цілісної сучасної природничо-наукової картини світу, знання про наукові основи екологічно чистих технологій; про людину як невід'ємну частину природи, про моральну відповідальність людини за збереження природи і цивілізації.

Освітня галузь «Фізична культура і здоров'я» передбачає сприяння всебічному фізичному розвитку учнів, зміцненню їхнього здоров'я, формуванню життєво важливих рухових умінь і навичок на основі включення школярів у різноманітні види спеціально організованої рухової та фізичної діяльності, прилучення їх до занять спортом. Одним із важливих завдань цієї освітньої галузі є одержання учнями знань про здоровий спосіб життя, засоби зміцнення і збереження здоров'я, вироблення необхідних для цього звичок, ознайомлення із загальнонеобхідними відомостями з традиційної та народної медицини.

Освітня галузь «Технології» покликана забезпечити ознайомлення учнів із науковими основами і принципами сучасного виробництва, оволодіння уміннями і навичками в користуванні типовими знаряддями праці, найпоширенішими у різних сферах виробничої діяльності, від ручного до автоматизованого рівнів досконалості у процесі прилучення школярів до посильної продуктивної трудової діяльності, конструювання, художньої, сільськогосподарської праці тощо. У межах цієї освітньої галузі забезпечується формування загальнотрудових умінь школярів і може здійснюватися оволодіння ними початковими навичками користування комп'ютером (комп'ютерні ігри, друкування, виконання малюнків та креслень, робота з текстовими та графічними редакторами, базами даних тощо), вивчаються елементи технічного креслення, дизайну. Ця освітня галузь покликана ознайомити учнів із традиційними народними промислами, з різними аспектами ведення домашнього господарства, доступними відомостями і практичним вміннями з електро- і радіотехнологій. Тут же учні отримують інформацію про екологічно чисті та безвідходні виробництва, про екологічні проблеми, які є наслідком виробничої діяльності людини, про світ сучасних професій та вимоги, які ставить до спеціаліста кожна з них. При наявності відповідної бази за бажанням учнів може здійснюватися початкова професійна підготовка за рахунок часу, відведеного на заняття за вибором.

Загальний розрахунок навчальних годин на освітні галузі протягом шкільного навчання зроблено для одинадцятирічної середньої школи з урахуванням тривалості навчального року - у початковій школі 165 робочих днів (33 тижні), в основній і старшій школі - 175 днів (35 тижнів).

**Базовий навчальний план
середньої загальноосвітньої школи України**

Освітні галузі	Кількість тижневих годин у класах											Всього
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	
Державний компонент												
Українська мова як державна	4	4	4	4	3	3	3	3	3	-	-	1053 (11.9 %)
Словесність	4	4	4	4	8	8	8	7	7	4	4	2138 (24.1%)
Художня культура	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	684 (7.7%)
Суспільствознавство	2	2	2	2	2	2	2	3	3	4	4	832 (9.4)
Природознавство	2	2	2	2	2	3	4	7	7	4	4	1217 (13.7 %)
Математика	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	1438 (16.2 %)
Фізична культура і здоров'я	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	754 (8.5 %)
Технології	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	754 (8.5 %)
Разом	20	20	20	20	25	26	27	29	29	21	21	8870
Регіональний та шкільний компонент												
Додаткові години на освітні галузі, індивідуальні та групові заняття	-	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	933 (8.9 %)
Курси за вибором, факультативні заняття	-	2	2	2	2	2	2	3	3	11	11	1388 (13.3 %)
Всього	20	24	24	24	30	31	32	35	35	35	35	11191
Тижневе навантаження на учня	20	22	22	22	28	29	30	32	32	33	33	10433

* Тут вказано кількість годин, відведених на галузь протягом шкільного навчання, і її долю (у відсотках) в інваріантній частині змісту загальної середньої освіти.

ТЕОРІЯ